

کوردستانی پشت قه فقاس و خویندنه وهیه کی ره خنه گرانه

ئیسماعیل مهحموودی

وتار
مالپه ری ژنه فتن ۲۰۲۰
jineftin.krd

ناوونیشانی كتیب:

هه‌ورامی، ئەفراسیاو. كوردستانی پشت قه‌فقاس، دۆسیه‌ی تاوانه‌كانی رژیمی سۆفیت به‌رامبەر به‌ كورده‌كانی ئەم وڵاته، پێداچوونه‌وه‌ی سه‌دیق سالح، سلیمانی، بنكه‌ی ژین، ۲۰۰۶، لاپه‌ره ۴۸۷.

بابه‌تی كتیب:

په‌رده‌هه‌لدانه‌وه له تاوانه‌كانی رژیمی سۆفیت به‌رامبەر به‌ كورده‌كانی ئەم وڵاته و هه‌روه‌ها نووسینه‌وه‌ی به‌شێك له میژووی كوردستانی پشت قه‌فقاس، بابه‌تی سه‌ره‌كی ئەم كتیبه‌یه. خویندنه‌وه و پخنه‌ی ئەم كتیبه له دوو به‌شدا ئاراسته ده‌كریت، ناساندنی نووسه‌ر، پخنه‌ی ناوه‌كی.

ناساندنی نووسه‌ر:

ئەفراسیاو هه‌ورامی له دایكبووی سالی ۱۹۵۷ی شارۆچكه‌ی نۆدشه سه‌ر به ناوچه‌ی هه‌ورامانه. په‌یمانگای مامۆستایانی له ئێران ته‌واو كردوو و بووه‌ته مامۆستا له ناوچه‌ی سه‌رده‌شت. له سه‌ره‌تای ده‌سپێكردنی شۆرشێ گه‌لانی ئێران گه‌راوه‌ته‌وه نۆدشه و له ناوچه‌ی هه‌ورامان ده‌ستی به‌ چالاكی سیاسی و حیزبی كرده‌وه و پاش سه‌ره‌كه‌وتنی شۆرش ناچار بووه وڵات جێ به‌یڵیت. سه‌ره‌تای هه‌شتاكان بۆ خویندن چوووه‌ته مۆسكۆ و خویندنی یاسای له زانكۆكانی مۆسكۆ درێژه پێداوه. پاشان بڕوانامه‌ی دكتورای له میژوودا وه‌رگرتوو و سه‌رقالی كارکردن بووه له ئارشیفی كۆماره‌كانی یه‌كیتی سۆفیه‌تی پێشوو. ژماره‌یه‌ك وتار و لیکۆئینه‌وه‌ی له رۆژنامه و گوڤار و میدیاكاندا بلاوكردووته‌وه. به‌داخه‌وه له شه‌وی ۱۵ی دیسه‌مبه‌ری ۲۰۱۰ كۆچی دواي كردوو.

(۱) شۆرشێ شیخ سه‌عیدی پیران و سۆفیه‌ت، ده‌زگای سه‌رده‌م ۲۰۰۴، ۲) تراژیدیای كورده‌كانی سۆفیه‌ت، مه‌كته‌بی بیروه‌وشیاری ۲۰۰۴.

(۳) مسته‌فا بارزانی له هه‌ندی دیکومینت و به‌لگه‌نامه‌ی سۆفیه‌تیدا. ده‌زگای ئاراس ۲۰۰۳.

- ٤) کورد له شهڕه کانی رووسیا له گهڵ ئێران و تورکیادا (له سه دهی نۆزده هه مدا). وهرگیڕانی له رووسیه وه. مه کته بی پروهوشیاری ٢٠٠٤.
- ٥) له کوردستانی ئێراقه وه تا ئه وه بیری رووباری ئاراس. وهرگیڕانی له فارسییه وه بۆ رووسی. ٢٠٠٣،
- ٦) له مه هابادی خویناوییه وه هه تا لیوازه کانی ئاراس. وهرگیڕان له فارسییه وه بۆ رووسی،
- ٧) بارزانی و بزوتنه وهی رزگاریخوازی کورد. وهرگیڕان له کوردیه وه بۆ رووسی ٢٠٠٥.
- ٨) بزوتنه وهی کورد له سه رده می هاوچه رخدا. وهرگیڕان له رووسیه وه بۆ فارسی،
- ٩) پیه ونديه کانی نازه ربایجان و کوردستان له سه رده می کۆماری مه هاباددا.
- ١٠، کورد له ئه رشیفی رووسیا و سوڤیه تدا. ده رگای موکریان ٢٠٠، ١١) کوردستانی پشت قه فقا. سلیمانی بنکه ی ژین ٢٠٠٤
- ١٢) پیه ونديه کانی کوردستان و نازه ربایجان و هه ره سه یینانی هه ر دوولا له سالی ١٩٤٦دا. سلیمانی بنکه ی ژین ٢٠٠٨
- ١٣) سیناریۆی رووداوه کانی رۆژه لاتی کوردستان پیش دامه زرانندی کۆماری مه هاباد.
- ١٤) کورد و کوردستان له به لگه نامه کانی به ریتانیا. وهرگیڕان بۆ رووسی.
- ١٥) بیبیلۆگرافیا له سه ر کوردناسی. دوو به رگه چاپ نه کراوه. له رووسیه وه کراوه به کوردی،
- ١٦) بزوتنه وهی سمکۆ و سوڤیه ت. چاپ نه کراوه
- ١٧) شیخ عبده وسلام بارزانی. چاپ نه کراوه
- ١٨) کورده کانی خوړاسان و راپه رینه کانیا. چاپ نه کراوه،
- ١٩) میژووی کورد و کوردستان. وهرگیڕان بۆ کوردی. چاپ نه کراوه،
- ٢٠) به لگه نامه کانی سه فاره تی ئه مه ریکا له تاران سه باره ت به رووداوه کانی ئێران له سه رده می شه ری جیهانی دووه م. وهرگیڕان له رووسیه وه بۆ کوردی.
- ٢١) کومه ئه ی ژیکاف.

سەرجهمی بهرهمه چاپکراو و نه کراوه کانی نووسهرن.

به شداری له بزافی چهپ و وهگرتهی دکتۆرای میژوو و شارهزایی زمانی رووسی و کار له ئارشیه کانی رووسیا نووسین و کارکردنی نووسهر له بواری رووسیا و کورده کانی رووسیا شه رعیهت ده به خشیته.

چۆنیهتی دامه زرانندی کوردستانی سوور (۱۹۲۳-۳۰) و هه لوه شانوهی ئه م قه واره کوردیه له به شیکی نیشتمانه کهیدا و سهره نجام ده ربه ده رکردنی کورد له سهرده می ستالین ئامانجی سهره کی نووسهر بووه له نووسینی ئه م کتیبه. نووسهر دهیه ویت په رده له سهر ئه م به شه گرنگه ی میژوو هه لبداته وه و ههروه ها له رینگه ی به لگه وه تاوانیرووسه کان له ئاست کورد بخاته روو. (هه ورامی، ۲۰۰۶: ۵)

له م کتیبه دا نووسهر دهیه ویت ئه و روانینه ی که وا سهرده مانیک له کوردستاندا باو بووه که گوایه رووسیا و سوؤقیهت دلسۆز و پشیتوانی زمان و گه لی کورد بوون بداته بهر په خنه و بیسه لمینیت به پیچه وانوه وه رووسه کان زۆرتیرین تاوانیان ده رهه ق به گه لی کورد کردووه.

بابهت:

ناوونیشانی سهره کی ئه م کتیبه هه لگری سی وشه ی «کوردستانی» و «پشت» و «قه فقا» ه و ههروه ها ناوونیشانی فه ری (لاوه کی) بریتیه له هه شت وشه ی «دۆسیه ی»، «تاوانه کانی»، «رژیم»، «سوؤقیته»، «به رامبه ر»، «به»، «کورده کانی»، «ئه م»، «ولاته»، ناوونیشانه کان هه لگری دوو واتان یه که میان گوزاره شت له میژووی ده سه لاتیک کوردی نه ناسراو و که متر ناسراو به نیوی «کوردستانی پشت قه فقا» یان «کوردستانی سوور» ده کات و دووه م؛ تاوانه کانی رژیمی سوؤقیهت ده رهه ق به کورده کانی ئه و ناوچه یه ده خاته روو. خالی گرنگ له م نیواندا ئه وه یه له ناوونیشانی ئه م کتیبه بازنه ی زه مه نی دیاری نه کراوه گه رچی له پیشه کیدا ئاماژه ی پیکراوه.

ناوونیشانی ئه م کتیبه باس له چه مکی کوردستان و ده سه لاتیک به نیوی کوردستانی پشت قه فقا ده کات نه کورده کانی قه فقا و ئه م چه مکه هه لگری واتای سیاسیه، واته دهیه ویت له ده ولته یان ده سه لاتیک کوردی نه ناسراو باس بکات. خالی گرنگ له م نیواندا ئه وه یه له

ناوونیشانی فەری وشەى بایه‌خدارانهى «تاوان» دەبێزێت و هەر له سەرەتاوه دەیه‌وێت خوێنەر بۆ بیستنى تاوانى سوڤییه‌ت دەرەه‌ق به کورده‌کانى قه‌فاس ئاماده بکات و گزنگتر ئه‌وه‌ى ناوونیشانی «کوردستانی پشت قه‌فاس» به رهنگی سوور نووسراوه و، رهنگی سوور له‌م ناوونیشانه دوو واتای هه‌یه، یه‌که‌م ئه‌وه‌ى ئه‌م ده‌سه‌لاته کوردیه‌یه له ناوچه‌ى چه‌پی سوڤیت بووه و دووهم ئه‌م ده‌سه‌لاته شه‌هیدکراوه و به واته‌یه‌ک خویناوی کراوه و هه‌روه‌ها زه‌مینه‌ى رووبه‌رگ، وینه‌ى چیا و به‌فر و له ئه‌ساسدا هه‌یمایه‌که بۆ کوردستانی بوونی ئه‌و ناوچه‌یه و بوونی چیا و به‌فر وه‌ک هه‌یمایه‌که بۆ نیشتمانی کوردان. به گشتی رهنگی سوور و هه‌یمای زه‌مینه‌ى کتێبه‌که و دوو چه‌مکی کوردستان و تاوان ده‌توانیت نیشاندهرى بۆچوونی نووسه‌ر بن له ئاستی پرسه‌که و به واتایه‌ک ده‌توانیت هه‌لگری روانینی بایه‌خدارانه و هه‌ستدارانه‌ى نووسه‌ر له ئاست ئه‌م پرسه‌دا بێت.

به گشتی میژوو و چۆنیه‌تی دامه‌زراندنی کوردستانی سوور (٣٠-١٩٢٣) و هه‌روه‌ها هۆکاره‌کانى هه‌لوه‌شانه‌وه‌ى ئه‌م قه‌واره کوردیه‌یه و سه‌ره‌نجام ده‌ریه‌ده‌رکردنی دانیشتووانی ئه‌م قه‌واره کوردیه‌یه له سه‌رده‌می ستالین (هه‌ورامی، ٢٠٠٦ : ٥). بابته‌ى سه‌ره‌کى ئه‌م کتێبه‌یه واته کتێبه‌که میژووی و سیاسیه‌یه و بازنه‌ى لایه‌نگرانی سیاسه‌ت و میژووی کورد، به‌رده‌نگی سه‌ره‌کى ئه‌م کتێبه‌ن.

ناوه‌ڕۆک:

کتێبه‌که له ئه‌ساسدا هه‌لگری یه‌ک پێشه‌کى و پانزه‌ به‌ش و به‌شى به‌لگه‌نامه‌یه.

پێشه‌کى:

باسکردن له هۆکاره‌کانى نووسینی ئه‌م به‌ره‌مه‌ واته چۆنیه‌تی دامه‌زراندنی کوردستانی سوور (٣٠-١٩٢٣)، هه‌لوه‌شاندنه‌وه‌ى کوردستانی سوور، بارودۆخى دانیشتووانی کوردستانی سوورى پاشى هه‌لوه‌شاندنه‌وه‌، هه‌روه‌ها ئاماژه‌کردن به میژووی کورد له‌م ناوچه‌یه بابته‌ى سه‌ره‌کى پێشه‌کى ئه‌م کتێبه‌یه. نووسه‌ر پێیوايه به پێی ئه‌و به‌لگه و سه‌رچاوانه که له‌م به‌رگه‌دا ناویان هاتووه، هه‌یج گومان له‌وه ناکرێت که به‌شیک له خاک و نه‌ته‌وه‌ى کورد هه‌ر له کۆنه‌وه که‌وتوووه نێو هه‌ریمی

پان و بهرینی قهفاس (هه‌ورامی، ۲۰۰۶: ۶). و له‌م باره‌وه ده‌نووسیت: «میژووی جینگیربوونی کورد له‌ هه‌ریمی قه‌فاسدا له‌ هی زۆر‌گه‌لی دیکه‌ی ئەم هه‌ریمه‌ که ئەمرۆ ده‌وڵه‌ت و قه‌واره‌یان هه‌یه‌ یان نیا‌نه‌ کۆنتره‌» (هه‌ورامی، ۲۰۰۶: ۶).

نووسه‌ر له‌ درێژه‌ی میژووی په‌یوه‌ندی کورد و ناوچه‌ی قه‌فاس ده‌نووسیت: «به‌ بۆنه‌ی ئه‌وه‌ی به‌‌لگه‌ی پێویست نه‌بووه‌ بۆ ئه‌و سه‌رده‌مه‌ی واته‌ پێش‌گرتنه‌ ده‌سه‌لاتی به‌‌لشه‌ویکه‌ کان له‌ رووسیا و له‌ویشه‌وه‌ بۆ کاتی ده‌ست به‌سه‌رداگرته‌ی پشت قه‌فاس له‌ لایان رووسیاوه‌ له‌ سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی نۆزده‌هه‌مدا و چۆنیه‌تی ژیان و به‌سه‌ره‌تای کوردی ئەم به‌شه‌ی کوردستان و له‌ویشه‌وه‌ بۆ ئه‌و سه‌رده‌مانه‌ی که‌ هه‌شتا قه‌فاس وه‌ک میرابه‌تییه‌کی خان و سه‌ردارنشین له‌ چوارچێوه‌ی پاشایه‌تی ئێراندا و به‌شیکیشی جاروبار له‌ ژێر ده‌سه‌لاتی ئیمپراتۆریه‌تی عوسمانیدا بووه‌ و سه‌ربه‌خۆ یا نیوه‌ سه‌ربه‌خۆ بوون» (هه‌ورامی، ۲۰۰۶: ۵).

نووسه‌ر له‌ درێژه‌ی پێشه‌کییه‌که‌دا باس له‌ ناوچه‌ی «ناگۆرنا» وه‌ک ناوچه‌ی هه‌ریمی سوور ده‌کات و له‌م باره‌وه ده‌نووسیت: «چاو‌خشان‌دنیک به‌ میژووی ناگۆرنا قه‌ره‌باغدا ئه‌و راستیه‌ ده‌سه‌لمینی که‌ ئەم هه‌ریمه‌ هیچ کاتیک و له‌ هیچ بریارێکدا سه‌ر به‌ خاکی نازه‌ربایجان یا ئه‌رمینیا نه‌بووه‌. هیچ لایه‌کیان باسی دروستبوونی کوردستانی سوور سه‌رژمێری کورده‌کان و سه‌رچاوه‌ میژووییه‌کانیش سه‌باره‌ت به‌ کورد له‌م ناوچه‌یه‌ ناکه‌ن. دروستبوونی قه‌واره‌ و ناسنامه‌یه‌کی کوردی یا به‌رپه‌وه‌به‌ریتیه‌کی کوردی که‌ سنوره‌کانی دیاریکراو و زۆریه‌ی هه‌ره‌زۆری دانیش‌توانی کورد بووه‌ و ده‌سه‌لاتدارانی سوڤیت دانیان پێدا ناوه‌ فاکتیکی میژووییه‌ی هیچ لایه‌کیان ناتوان خۆیانی لێ بدزنه‌وه‌ به‌‌لام به‌ ئه‌نقه‌ست باسی ناکه‌ن (هه‌ورامی، ۲۰۰۶: ۹). و دواتر واته‌ له‌ پێکه‌وتی ۱۹۲۳/۷/۷ ناگۆرنا قه‌ره‌باغ خرایه‌وه‌ سه‌ر نازه‌ربایجان (هه‌ورامی، ۲۰۰۶: ۱۵). و ئه‌رمینیه‌کانی قه‌ره‌باغیش له‌ ۱۹۹۱ سه‌ربه‌خۆی ئەم هه‌ریمه‌یان راگه‌یاندا (هه‌ورامی، ۲۰۰۶: ۱۶) و کوردیش بێ به‌ش کرا.

هه‌ر له‌م پێشه‌کییه‌دا به‌ شیوه‌یه‌کی خێرا ئاماژه‌ به‌ چۆنیه‌تی له‌نیۆبه‌ردنی کورد و ده‌رکه‌ردنیان له‌ مال و نیشتمانیان ده‌کات و هه‌ر دوو وڵاتی نازه‌ربایجان و ئه‌رمه‌نیا تاوانبار ده‌کات و، بۆ وینه‌ سه‌باره‌ت به‌ ئه‌رمه‌نیا ده‌نووسیت: «ئه‌رمه‌نیه‌کان به‌‌لینی زۆریان به‌ کورده‌کانی ئه‌رمه‌نستاندا که‌ پاش ئازادکردنی ناگۆرنا قه‌ره‌باغ، کوردستانی سوور سه‌ر له‌ نوێ داده‌مه‌زرێننه‌وه‌، بۆ ئه‌وه‌ی کورده‌ ئیزیدییه‌کانیش به‌شداري ئه‌و شه‌ره‌ مائۆپیرانکه‌ره‌ بکه‌ن و ژماره‌یه‌کی زۆریان بکۆژری و بریندار بی،

بەلام کورد نە یۆپرا بگەرێتەوه ئەوی و باسی کوردستانی سوور بکات» (هه‌ورامی، ۲۰۰۶: ۱۷-۱۶).
 له ئیدامه‌دا نووسەر ئاماژه به میژووی کوردستانی پشت قه‌فقاسی پیش لکاندن به رووسیا ده‌کات
 و ده‌لێت له بهر نەبوونی به‌لگه له‌م باره‌وه ئاماژه‌ی پێویست نە‌کراوه بۆیه ده‌لێت؛ به‌رگی دووهمی
 ئەم کتێبه‌ ته‌رخان ده‌کریت به‌و بابته‌ و بۆیه ئەم کتێبه‌ ده‌بێت وه‌ک به‌شی یه‌که‌می میژووی
 کوردستانی پشت قه‌فقاس ته‌ماشای بکریت.

به‌شی یه‌که‌م:

به‌شی یه‌که‌م ده‌کریت بلێن ته‌رخانکراوه بۆ ئەم بابته‌انه «شوینی نیشته‌جێی کورد له‌ ولاتی
 پیشووی سەر به‌ سوڤیت»، «کورد له‌ سه‌رژمێریه‌کاندا»، «کورد یا کوردستانی پشت قه‌فقاس
 له‌ سه‌رچاوه‌ رووسیه‌کاندا»، «کوردستانی پشت قه‌فقاس له‌ به‌لگه‌نامه‌ و سه‌رچاوه‌کانی
 سوڤیتدا»، «کوردی پشت قه‌فقاس له‌ سه‌رژمێریه‌کانی رووسی و سوڤیتیدا»، «ژماره‌ی کوردی
 سوڤیت له‌ سه‌رژمێریه‌کاندا» و «داشناکه‌کانی ئەرمه‌نستان و موساواتیبه‌کانی نازه‌ربایجان».

نووسەر له‌ به‌شی «شوینی نیشته‌جێی کورد» به‌ شیوه‌یه‌کی ورد باس له‌ شوینی نیشته‌جێی کورد
 له‌ ولاتی پیشووی سەر به‌ سوڤیت ده‌کات و ناوچه‌ کوردنیشینه‌کانی ئەو به‌شه‌ وادیاری ده‌کات:
 «له‌ ئەرمه‌نستان: له‌ ناوچه‌کانی ئالاران، ئارتاسات، ئارتی، فیدین، باسارگیچار، دیلمیان،
 کوتائیس، تالین، ئەجمیازدین، شائومیان، ناوچه‌ی ئاپاران، ئەکتیمبریان و شاری ئیره‌فان...
 (کوردە سونیه‌کانی ئەرمه‌نستان له‌ ناوچه‌کانی باسارگیچار، ئارتاشات ژیاون). نازه‌ربایجان: له‌
 ناوچه‌کانی زه‌نگیلان، که‌لباجار، قوتابلی، لاجین، ئیسماعیل. کازاخستان: له‌ هه‌ریمی ئالماتا. له‌
 تورکمه‌نستان: له‌ عه‌شق ئاباد، ماری و گوئیک ته‌په‌، کائاخکین. جۆرجیا: زۆربه‌یان ئیستا له‌
 شاری بتلیس جیگیرن و پیش گواستنه‌وه‌یان له‌ ۱۹۴۴ کورده‌کانی جۆرجیا له‌ ناوچه‌کانی
 باشووری جۆرجیادا که‌ هاوسنووری تورکیان، واته‌ ناوچه‌کانی ئاخالتیس (میسخیتی)، ئادیگی،
 ئەسپیندزه‌ و... قرقیزستان: له‌ ناوچه‌کانی ئوش، تالاس، جه‌لال ئاباد، فرونزه. ئۆزبه‌کستان:
 هه‌ریمی تاشکه‌نت، سه‌مه‌رقه‌ند، فیرگانه‌، بوخارا، کاشکاده‌رین.» (هه‌ورامی، ۲۰۰۶: ۲۱-۱۸).

له‌ به‌شی کورد له‌ سه‌رژمێریه‌کاندا سه‌ره‌تا ئاماژه به‌ هه‌ندی سه‌رچاوه‌ ده‌کات که‌ باسیان له‌ رێژه‌ی
 کورد کردووه‌ و به‌ پێ سه‌رژمێری گشتی یه‌کتیتی سوڤیتی سالی ۱۹۸۹، پاش خسته‌به‌ندی ناوچه‌

کوردنیشینه کانی ئەو وڵاته، کۆی کورد به ۱۵۲۷۱۷ کهس دیاری دهکات و له درێژهی باسه کدا باس لهو هۆکارانه دهکات که دواتر کورد له سههرژمێریه کاندایه کهم دهکات یان تهنانته باس لێوه ناکهن. خالی گرنگ ئهوهیه که **دههورامی** به وردبینی و به پێ رهوتی میژوو ئهوشته دهخاته روو که چۆن له سههرژمێریه کانی پاش سالی ۱۹۸۹ کورد بهره بهره کهم دهکات و تهنانته به ئهقهست و به ئامانجی سیاسی پهراویز دهخرین و تهنانته وهک ئازهری و ئهرمهنی دهژمێردین (دههورامی، ۲۰۰۶ : ۵۱-۲۷).

دههورامی له بهشی «کورد یا کوردستانی پشت قهفقاس له سههرچاوه رووسیه کاندایه» ئاماژه به راوێچوونی چهندین میژوونووس و رۆژههلاتناسی رووسی وهک **گ.ف. گورسین، مینورسکی، خاتوو ئارسیتوفا** سهبارهت به بوونی کورد له ناوچهی قهفقاس و دهسهلاتی بنهمالهه شهادیان و دهسهلاتیان له ههریمیکی بهر فراوان له رووباری کوریهوه تا رووباری ئاراس وهک بهنگه دهکات (دههورامی، ۲۰۰۶ : ۵۲). ههروهها ئاماژه بهو سههرچاوانه دهکات که باس له دهسهلاتی کوردی لهو ناوچهی دهکهن بۆ نمونه «**بۆکشپان**» نووسهری کتیبی کورده کانی ئازهریایجان که ئهوه بهشهی کوردی ئازهریایجان به کوردستان ناو دهبات (دههورامی، ۲۰۰۶ : ۵۴).

نووسهر له بهشی «کوردستانی پشی قهفقاس له بهنگهنامه و سههرچاوه کانی سوڤیتیدا» به کهک وهرگرتن له بهنگهه کۆبوونهوهی کۆمسیۆنی پارێ کۆمونیستی ئازهریایجان و کتیبهکهی بۆکشپان، باس لهوه دهکات که له سالی ۱۹۲۳ کۆمسیۆن بریاری ئۆتۆنۆمی کوردستانی سوور دهردهکات که پیک دیت له ناوهند و سنوره کانی له چوارچۆیهی ئۆتۆنۆمی باگورنا قهره داغ و **حوسهین حاجییف** وهک یه کهم سهروکی کۆمیتهی بهرپۆه بهریتی حکومهتی خۆجیبی دیاری دهکریت و سهبارهت به جوگرافیای ئهوه ههریمه دهلیت: «ئهم ههریمه دهکهوئته نیوان ئازهریایجان و ئهرمه نستان له باکوورهوه بۆ باشوور ئهم ناوچانه دهگرتهوه: که لباچار، لاجین، قوتابلی و بهشیک له ناوچهی جوانشیری ئهرمۆ» (دههورامی، ۲۰۰۶ : ۸-۷۱).

له باسی «کوردی پشت قهفقاس له سههرژمێریه کانی رووسی و سوڤیتیدا» له زمانی بۆکشپانهوه دهنوسیت: «هیچ بایهخیک نه دراوه به سههرژمیری و دیاریکردنی ژمارهی کوردهکان. کاتییک دهسهلاتدارانی قهفقاس له سهردهمی رووسیای قهیسهریدا کهوتنه راوهنان و دهربه دهرکردنی کورد، دواتر دهسهلاتدارانی رهگهزهپرستی هاوسپی کورد له ئازهری و ئهرمهنی و جۆرجی هاتنه سهه دهسهلاتی موساواتیه کانی ئازهریایجان و داشناکه کانی ئهرمه نستان و مهنشهویکه کانی جۆرجیا و

پاشانیش درێژهیان به هه مان سیاستدا که دهسهلاتدارانی سوڤیتیدا پێڕهیان ده کرد و هه موویان هه وێی سێننه وهی ناسنامه و تواننده وهی کوردیاندا. سه ره نجام سه رده می ستالین به تۆپزی گۆیزرانه وه بو ئاسیای ناوه راسه و کازاخستان و سیریا. کاتیک کورد بو دوو نه ته وهی جیاواز (کورد و ئێزدی) دابهش کرا له ترسی دهسهلاتداران و دهستکاری نه کردنی ئیش و کار و سامان و مائیان ناو و نه ته وه یا زمانی زگمائی خۆیان له سه ر نه ته وهی دهسهلاتداری ئه و کۆماره نووسی که تێیدا ده ژیان. کاتیک کورد قه واره به کی نه بوو. ده بی له و بارودۆخه دا سه ر ژمیڤی راسته قینه ی کورد چۆن کرابی» (هه ورامی، ۲۰۰۶: ۸۱)،

نووسه ر له به شی «ژماره ی کوردی سوڤیت له سه ر ژمیڤیه کاندای» پێوايه سه رچاوه کۆنه کان ئه و راستیه ده سه لمینن که هاتنی هۆزه تورک زمانه کان بو هه ری می قه فقاس و ناوه راسه ته نگی هه لچنی به دانیشتوانی ئه و هه ری مه له وانه گهلانی ئیرانی زمان (کورد و ئه سه تین و تاته کان...) به تایبهت له نیوان سه ده کانی (۱۰-۱۴) (هه ورامی، ۲۰۰۶: ۹۲). بو وینه له سه ر ژمیڤی ۱۸۹۷ کورد نزیکي ۱۰۰ هه زار کهس تۆمار کراوه، به لام پاش سهت سال هه ر ئه و ژماره نووسراوه و هه ر ده ئی کورده کان زاووزییان نه کردوو و له سه ر ژمیڤی ۱۹۷۰ کورد هه شتاو نو هه زاره و هه ورامی له مباره وه ده نووسیت: له سه ر ژمیڤیه کاندای کورده کاندای نه نووسراون یا خه تیان به سه ردا کیشراوه و جینگه یان به تاله (هه ورامی، ۲۰۰۶: ۹۶). و هه روه ها زۆر جاریش له سه ر ژمیڤیه کاندای هه ندی کوردی ئازه ربایجان و ئه رمه نستان له ترسی گوشار و ئه زموونی تالی رابردوو و بو خۆلادان له زۆر کیشه و ته نگ پی هه لچنین خۆیان به نه ته وهی دیکه نووسیوه یا له ئه رمینیا خۆیان به ئێزدی ناو نووس کرده وو ئه م تراژیدیا نه هه ر به رده وامه. (هه ورامی، ۲۰۰۶: ۹۷). هه ورامی له درێژه ی باسه کهیدا و بو سه لمه ندنی سێننه وهی کورد له سه ر ژمیڤیه کاندای ده ئیت: سالی ۱۹۵۹ ئیش سه ر ژمیڤیه کی دیکه گشتی له یه کیتی سوڤیتی کراوه واته پاش به رزۆر راگواسته نه وهی کورد له سالی ۱۹۳۷ و ۱۹۴۴ دا بو کازاخستان و ئاسیای ناوه راسه و سیریا له م سه ر ژمیڤیه دا ژماره ی کوردی ئازه ربایجان ۵۸۸۷ که سه (که چی له سه ر ژمیڤی ۱۹۲۶ دا هه ر له م کۆماره ۴۱۲۸۳ که س کورد بووه) ژماره ی کوردی ناگورنا قه ره باغ ۱۷۹۰ له کۆماری گورجستان ۱۶۲۱۲ له قرقیزیا ۴۷۸۳، له ئه رمینیا ۲۵۶۲۷ که س بووه. له کاتیکدا ژماره ی کوردی کازاخستان و ئوزبه کستان گواستراوه نه وه. به پی سه ر ژمیڤی ۱۹۷۰ ژماره ی کورد له یه کیتی سوڤیت ۱۱۶ هه زار که سه (هه ورامی، ۲۰۰۶: ۱۰۳).

به‌شی دووه‌م: به‌ نیوی « کوردستان و کورد و به‌ختیاریه‌کان له‌ فه‌ره‌ه‌نگ و ئینسکۆپیدیای رووسی-سۆفیتدا»، نووسەر له‌م به‌شه‌ به‌ پیتی گوزاره‌شتی به‌رگی ۱۷ چاپی سالی ۱۸۹۶ ل ۷۰-۶۹ ده‌نووسیت: «نه‌ له‌ ده‌رباری عوسمانی و نه‌ ئێران ئه‌ونده‌ هێزو توانایان نه‌بووه‌ که‌ بتوانن ته‌واوی ئه‌م وڵاته‌ بخه‌نه‌ ژێر ده‌ستی خۆیان» (هه‌ورامی، ۲۰۰۶: ۲۲). و هه‌روه‌ها به‌ پیتی فه‌ره‌ه‌نگی ئینسۆکۆپیدیای به‌رگی ۳۶ سالی ۱۹۱۴ لاپه‌ری ۲۱-۲۱۹ ده‌نووسیت: «ئه‌وانه‌ بۆ ده‌سه‌لاتدارانی تورک، هه‌یج کاتیک کیشه‌ی زۆریان پێک نه‌هه‌یناوه‌ له‌لایه‌کی دیکه‌وه‌ په‌رش و بلاوی و له‌یه‌ کدابیرانی هۆز و خه‌له‌کانی کورد و هه‌ستی لاوازی نه‌ته‌وه‌ی یان بوونه‌ته‌ کۆسپی به‌رده‌م یه‌ کگرتنی راپه‌رینی کورده‌کان دژی تورکیا جگه‌ له‌وه‌ ده‌وله‌تی تورک توانی که‌ئک له‌ دوژمنایه‌تی کورد و ئه‌رمه‌ن وه‌ربگری و کورده‌کان دژی ئه‌رمه‌ن هان بدات» (هه‌ورامی، ۲۰۰۶: ۲۴).

سه‌باره‌ت به‌ زمانی به‌ختیاریه‌کان به‌ که‌ئک وه‌رگرتن له‌ فه‌ره‌ه‌نگی ئینسۆکۆپیدیای به‌رگی ۳ سالی ۱۸۹۱ لاپه‌ره‌ ۲۱۴ ده‌نووسیت: «به‌ختیاریه‌کان به‌ زاراوه‌کانی کوردی ده‌دۆین و به‌ وته‌ی ریچ ئه‌وانه‌ کوردی هه‌ره‌ په‌سه‌ن». (هه‌ورامی، ۲۰۰۶: ۲۵) و سه‌باره‌ت به‌ په‌چه‌له‌کیان به‌ ئاماژه‌دان به‌ فه‌ره‌ه‌نگی ئینسۆکۆپیدیای نوی به‌رگی ۵ ل ۱۶ ده‌نووسیت: بنه‌چه‌ و په‌چه‌له‌کی هه‌ندیکیان [به‌ختیاریه‌کان] فارس و هه‌ندیکیشیان کورده‌ (هه‌ورامی، ۲۰۰۶: ۶-۲۵).

به‌شی سه‌یه‌م: به‌ نیوی «داشناکه‌کانی ئه‌رمه‌نستان و موساواتیه‌کانی ئازهربایجان» ته‌رخانکراوه‌ بۆ باسکردن له‌ سیاسه‌تی داشناکه‌کانی ئه‌رمه‌نستان و موساواتیه‌کانی ئازهربایجان ده‌ره‌ه‌ق به‌ نه‌ته‌وه‌ی کورد. نووسەر ئاماژه‌ به‌ سیاسه‌تی چه‌وت و سه‌پینه‌وه‌ری ئه‌م دوو گروپه‌ له‌ ئاست کوردی قه‌فاس ده‌کات و ده‌نووسیت: «هه‌رچه‌چۆنیک بێ، له‌م به‌ره‌مه‌دا به‌ئگه‌ زۆره‌ له‌ سه‌ر سیاسه‌تی کوردی سه‌رده‌می رووسیا و ده‌سه‌لاتداریتی موساواتیه‌کانی ئازهربایجان و داشناکه‌کانی ئه‌رمه‌نستان و سۆفیتی، که‌ یه‌ک له‌ یه‌کتر نامرۆفانه‌تر بوون» (هه‌ورامی، ۲۰۰۶: ۷۰).

به‌شی چواره‌م: به‌ نیوی «روونکردنه‌وه‌» ته‌رخانکراوه‌ بۆ په‌خه‌گرتن له‌ و لایه‌نانه‌ که‌وا ماوه‌یه‌کی زۆر باسیان له‌ سیاسه‌تی ئیجابی رووسیا ده‌ره‌ه‌ق به‌ کورد کردووه‌ و له‌م باره‌وه‌ ده‌نووسیت: «به‌

رای هەندئ کەس و لەوانەى وا لە رووسیا دەرسیان خۆیندوووە گوايه کوردی سۆفیت وهک گەلانی دیکه خاوهنی مافی یه کسانن و... کوردی ئەوهی کوردی دنیا یه کی دیکه یه و بهخته وهر و پیشکەوتوون و ئەوهی بۆ کورد کراوه له هیچ ولاتیکی دیکه ی دنیا دا نه کراوه و گەلیک درۆی شاخدار و هه ئه بسترای له و چه شنه» (هه ورامی، ۲۰۰۶: ۸۹). و له درێژه دا ده ئیت: «به ره ه می زۆربه ی کورد ناسه کانی سۆفیت پێش ئەوهی زانستیانه و میژووی و بابه تیانه ی، ئایدۆلۆژیانه و به مه به ست بووه و، به گشتی سۆفیت توانی بزووتنه وهی کورد له په یوه ندی گرتنی به رۆژئاواوه دابیرێ و دووری بخته وه» (هه ورامی، ۲۰۰۶: ۹۱).

به شی پینجه م؛ به نیوی «به لگه نامه ی نوێ له باره ی کورده کانی سۆفیت ه وه» باس له سیاسه تی ره گه زه په رستانه ی ده سه لاتدارانی ئازره بایجان و ئه رمه نستانی سۆفیت ده ره ق به کورد ده کات و ده نووسیت: «به رپۆه به ردنی سیاسه تی ره گه زه په رستانه ی ده سه لاتدارانی ئازره بایجان و ئه رمه نستانی سۆفیت (وهک نووسینی کورده کانی ئازره بایجان به ئازهری و ئه رمه نستان به ئه رمه نی و داسه پاندنی ناو و فامیلی ئازهری و ئه رمه نی و بێ به شکردنیان له خۆیندن و زمانی زگماک و موسلمان و ناموسلمان بوونیان له سه ر ژمی ره کاندا) پیسترن و تاوانبارترین کورده وهی به لشه ویکه کان بوو.. جگه له هه ئوه شان ه وهی کوردستانی سوور له (۱۹۳۰-۱۹۳۳) دا و دوور خه ستنه وهی قوئاغ به قوئاغ کورده کان» (هه ورامی، ۲۰۰۶: ۱۰۵) و هه روه ها سه باره ت به سیاسه تی تورکیا ده نووسیت: «گومان له وه دا نیه که به پێ ئه م به لگه نامه و دۆکیومینتانه، تورکیا ده وری سه ره کی له نه هیشته نی قه واره و ناسنامه ی کوردی سۆفیت دا گیراوه» (هه ورامی، ۲۰۰۶: ۱۰۸).

هه ورامی هه ر له م به شه دا ئا مازه به کوردستانی سوور و هه ئوه شان ه وه ده کات و ده نووسیت: «کوردستانی سوور له ۱۹۳۰ دا هه ئوه شیندرا یه وه و سالی ۱۹۳۵ نه یان هیشته کۆبفرانسی کوردناسی له باکو بگیری و پاشان هه ومم دام و ده زگا و په یمانگه و قوتابزانه کانی کوردی له سۆفیت داخران تورکیا ده وری سه ره کی له م تاواناندا هه بووه که چی له سه رده می دووه هه مین جهنگی جیهانیدا رژی می به لشه ویکه سۆفیتی به سه روکایه تی ستالینی ربه ری کرێکارانی جیهان و ئازادکهری گه لانی چه وساو ه فه رمانی دا کورده کانی سۆفیت له کۆماره کانی ئازره بایجان و ئه رمه نستان بۆ سیبری و ئاسیای ناوه رپاست بگوازی نه وه به بیانوی ئەوهی که ئەم کوردانه

هاوههستی دهولهتی تورکیای هاوپهیمانی ئەلمانیای نازین... له کاتیکدا نهک تهنیا کوردی سۆفیت به لکوو کوردی به شه کانی دیکه دژی هاوپهیمانی ئەلمانی نازه- واته تورکیا و ئێران- بوون (هه ورامی، ۲۰۰۶: ۱۰۹).

بهشی شه شه م: به نیوی «کۆنفرانسی سه رتاسه ری کوردناسی له سالی ۱۹۳۴» باس له کۆنفرانسی سه رتاسه ری کوردناسی له سالی ۱۹۳۴ و داخوازییه کانی کۆنفرانس ده کات و ده نووسیت: «مائی فره هه نگ له سه ر داخوازی په یمانگه ی میژووی کولتوو ره کانی ئەرمه نیا و کۆمیته ی ئەلفووپی نوپی سه ر به ده وله تی ئەرمینیا ئەم کۆنفرانسه یان ساز کرد و له م کۆنفرانسه دا نزیکه ی ۳۰ نوینه ری زه حمه تکیشانی کوردی ئەرمینیا و نازه ربایجان و جورجیا و هه ری می نه خچه وان و ئاجارستان و کوردناس شاره ناوه ندیه کانی یه کیتی سۆفیت به شدارییان تیدا کرد» (هه ورامی، ۲۰۰۶: ۱۱۴). و ئەم بپارانه په سه ندکران: «رینکخستنی کۆمیسسیۆنه کانی زمانیکی ئەده بی یه گگرتوو هی کوردی و رینووس و زاراوه سازی زمانی کوردی بۆ گه شه پیدان به زمانیکی ئەده بی یه گگرتوو ی کوردی، به کاره یێانی زمانی کورده کانی ئەرمینیا وه ک بناغه یه ک بۆ ئەم زمانه، پیکه یێانی ناوه ندیکی کوردناسی سه رتاسه ری له ئاستی سۆفیتدا. نووسه ر له درێژه دا ئاماژه به به ستنی کۆنفرانسی دووه م له سالی ۱۹۳۵ له نازه ربایجان و رینکخستنی به شیکی کوردناسی له زانکۆی ئەرمینیا (هه ورامی، ۲۰۰۶: ۱۱۶) ده کات و خالی گرنگ ده رخستنی به لگه یه که که باس له له مه پهر دروستکردنی ولاتی تورکیا له ئاست مافی سه ره تایی کورد ده کات بۆ وینه نامه ی نوینه ره ی وه زا ره تی ده ره وه ی یه کیتی سۆفیت. سکوبلیوف.م بۆ وه زیری کاروباری ده ره وه ی یه کیتی سۆفیت به ژماره ی نه ینی ۷۶ له ۱۹۳۴/۱۲/۲۸ ده خاته روو که ده نووسیت: «من داوام له هاوړپێانی ئەرمه نی کرد به هۆشیا ریبه وه مامه له له گه ل کیشه ی کوردا بکه ن و لی دووره په ری ز بن به تایبه ت هه ستیا ری ده وله تی تورکیا به رانبه ر به م کیشه یه له به رچاو بگرن... کۆنسه له کانی تورکیا سه باره ت به په یوه ندی کورد و ئەرمه ن گوشاری تا راده یه ک توندو تیژیان ده کرد» (هه ورامی، ۲۰۰۶: ۱۴۸).

بهشی ههفتهم: به نیوی «هیندی راستی ی میژووپی» باس له ئامانجه کانی ئەم لیکۆلینهوه دهکات و دهنووسیت: «مه بهستی لیکۆلینهوه کهم چهندين خالی سه ره کی بوو، له وانه: به پیتی سه رچاوه کانی رووسی- سوڤیتی به شیکێ کوردستان له ئەنجامی شه ره کانی رووسی اووه له گه ل تورکه عوسمانیه کان و شاکانی ئیراندا له سه دهی نوزده هه مدا که وته سه رخاکی ئیمپراتۆری رووسیا، ئەم به شهی کوردستان درێژهی نیشتمانی کوردانه واته گه لیکێ دیکه ناکه ویتته نیوانیان، دووم: کوردستانی بن دهستی رووسیا هه تا هاتنه سه رکاری به لسه ویکه کان له ۱۹۱۷ دا به هوی شه ره مائوئیرانکه ره کانیانه وه تووشی زهره ر و زیانیکی مائی و گیانی بوو به چه شنیک که ژمارهیه کی زوری گوند و خانووبه رهیه کی کوردان به یه کجاری وێران و خاپوور کران و زۆربهی دانیشتوانیان ناچاربوون به ره و پارچه کانی دیکه ی کوردستان هه لپین و بو هه میشه بواری گه رانه وه یان پێ نه درئ و له ئیران و تورکیایش به بیانوی ئەوهی که ئەوان خه لکی ولاتیکی دیکه ن ده یانگوازنه وه بو ده ره وهی کوردستانی بن ده ستیان یا ناهیلن له ناوچه سه رسنووریه کاندا جیگیر بین. سه یه م: تراژیدیای کوردی کوردستانی سوڤیت له سه رده می ده سه لاتداریتی به لسه ویکه کاندا تا رووخانی یه کیتی سوڤیت چهندين قوناغ و کیشه ی گرنگ ده گریتته خو، وه ک سه رژمیری کوردان به پیتی سه رژمیره کانی سوڤیت، دروستبوونی کوردستانی سوور (۱۹۲۳-۱۹۳۰) و هه لوه شان وه ی کونفرانسی کوردناسی ۱۹۳۴ به زور راگوێزانی سالانی ۱۹۳۷ و ۱۹۴۴ و درێژهی تراژیدیا و نه گه رانه وه یان بو شوینی باوباپیرانیان. چواره م: تاوانه کانی رژیمی سوڤیت به رامبه ر به گه لی کوردی ولاته که ی خو ی ده کری ته نیا له چوارچێوه ی جینۆساید و پاکتاوی ره گه زی لی بکو لریته وه. پینجه م: پاش مردنی ستالینی دیکتاتۆره که ی کریملین له ۱۹۵۳ دا و هاتنه سه رکاری **خروشچوف** و ره خنه گرتنی توند له کۆنگره ی بیسته می پارقی کۆمونیستی یه کیتی سوڤیت و شه رمه زارکردنی ئەو تاوانانه ی **ستالین** به رامبه ر به گه لان و کۆمه لگه ی سوڤیتی کردوونی تا رووخانی ئەم رژیمه بواری به کورد نه درا بو نیشتمانه که ی بگه ریتته وه و قه واره که ی خو ی دابمه رزینیته وه (هه ورامی، ۲۰۰۶: ۵۴-۱۵۰)

بهشی هه شته م: ته رخانکراوه به باسکردن له «گه لانی به زور راگوێزراو (سه رده می حوکی ستالین)» **هه ورامی** سه باره ت به چاره نووسی کورد وه ک گه لیکێ به زور راگوێزراو دهنووسیت: ته نیا کورد نه ی توانی بگه ریتته وه سه ر قه واره ی خو ی له به ر ئەوهی نه ده و له تیکێ کوردی بوو به رگری

بکات نه وڵاتانی داگیرکەری ئەرمەن و نازەری ئێزنیاندا (هەورامی، ۲۰۰۶: ۸۳-۱۸۰) و لە درێژەدا و بەشی یە کەمی ئەم باسە بە نێوی «کورتە زانیارییە ک سەبارەت بە گەلانی دوچاری شالۆی بە زۆر راگوێزانی ستالین و پزیمە کە ی» نێوی ئەم گەلانی وە ک گەلانی بە زۆر راگوێزراو دەبات: «بالکارە کان، یۆنانییە کان، فینلەندییە کان، ئینگووشە کان، کالمیە کان، قەرەچایفە کان، کۆریە کان، ئەلمانیە کانی سۆفیت، تاتارە کانی کریم، تورکی میسخیتیە کان، چیچینیە کان، ئێرانە کان و نەتەو کانی تر (هەورامی، ۲۰۰۶: ۲۰۰۳-۱۸۴).

لە بەشی دووهم باس لە لیکۆلینەو و کتیب دەربارە ی گەلانی بە زۆر راگوێزراو دەکات وە ک «ئەمە ئاوا بوو لە نووسینی خاتوو سفیتلانا عەلیفایە لە سالی ۱۹۹۳» و «قەفاس: گەلان لە قافلە ی شەمەندە فەریە کاندای نووسینی نیکولای فیدروۆچیچ بوگابە ۱۹۹۵» و «کۆنفیدراسیۆنی گەلانی سەرکوتکراوی رووسیای فیدرال ۱۹۹۳، کۆکردنەو ی ئیسماعیل ئیبراهیموۆچیچ عەلییف» و «کوردە کانی نازەریایجان لە نووسینی بوکشپان (هەورامی، ۲۰۰۶: ۵۰-۲۰۴).

هەورامی لە بەشی سێهەمی ئەم باسە چەندین نامە و راپۆرت و بریار لەم بارەو دەخاتە روو بو وینە «ژمارە ی راگوێزراو تاییبەتە کان لە وڵاتدا تا سەرەتای مانگی ئوکتۆبەری ۱۹۴۵ دوو ملیۆن و پەنجە هەزار کەسە لەوانە تورک و خیمشین و کورد ۸۸۸۰۰ کەس» بە پێ گوزارەشتی سەرۆکی بەشی راگوێزراوانی سەر بە وەزارەتی ناوخوا ی کیتی سۆفیت، کوزنیتسوف.م (هەورامی، ۲۰۰۶: ۳۱۸-۲۵۱).

نووسەر لە بەشی چوارەمی ئەم باسە، چەندین بیرەو هەری راگواستن دەنووسیتەو بو نمونە: بیرەوری «مودار عوسمان گوڤاری لیتراتورنی لە قرقیزستان ۱۹۹۸۲ لا ۱۰۶-۹۶، نادر کەریم، رۆژنامە سەیوز ژمارە ۳۸ سالی ۱۹۹۰، ئەنوەر نادیروۆف هەریمی چیمکەنت ۱۹۹۰، عەزیز عەلییف ئالماتا ۱۹۹۱، سەلاحەدین قاسیمووف (هەورامی، ۲۰۰۶: ۵۳-۳۱۹).

بەشی نۆهەم: بە نێوی «نامە کانی نێردراوان بو سەرکردایەتی سۆفیت و رووسیای فیدرال» باس لە ریکخواوینکی کوردی سۆفیت بە نێوی «یە کبۆن» دەکات کە چەندین نامە ئاراستە ی گەریاچووف، و سەرۆکی پارلەمان **سیرگە یفیچ** (دوو نامە) **بۆ یلتسین**، بو سەرۆک کۆمار و سەرۆک پەرلەمانە کانی کۆمارە سەربەخۆکانی سۆفیتی پێشوو دەخاتە روو (هەورامی، ۲۰۰۶: ۴۰۰-۳۶۵).

هه‌وێرانی سه‌بارهت به‌م نامانه ده‌نووسیت: «ئهم نامانه له لایان کۆمه‌له‌ی یا پێکخراویکی کوردی سوڤیته‌وه «یه‌کبوون» ئاراسته‌ کران. پێکخراوه‌که به‌ ره‌سمی له وه‌زاره‌تی دادی سوڤیته‌دا وه‌رگیراوه و مۆرکراوه. یه‌کبوون به‌ زۆری له لایان کوردی ئۆتۆنۆمی کوردستانه‌وه (واته‌ کوردستانی سوور یا کوردی ئازهریایجان) پیکخراوه. نامه‌کانی یه‌کبوون باس له‌وه ده‌کهن که سه‌رده‌می سوڤیت به‌ ئاشکرا و راشکاوی نه‌یانوتراوه له‌ پێگه‌ی پیکخراوه‌ی سیاسی یا کۆمه‌لایه‌تی یا کولتووری یا به‌ پێگه‌ی رۆژنامه و رادیۆ و خۆپیشاندا و مانگرتن له‌ کێشه‌کان بدوین. به‌ فه‌رمی له‌ ده‌زگا راگه‌یاننده‌کان له‌ کورد نه‌ده‌وان و لێیان نه‌ده‌نووسی چونکه‌ کورد قه‌واره و ناسنامه‌یه‌کی نه‌بوو تا باسی بکه‌ن. نووسه‌رانی نامه‌کان ژیرانه و بێپه‌رده له‌ تاوانه‌کانی پێگه‌یه‌کی سوڤیت به‌رامبه‌ر به‌ کوردی سوڤیت بگره‌ دژی کوردی ده‌ره‌وه‌یش ده‌دوێ که‌ گه‌لی کوردی سوڤیه‌تی له‌ناو بردوووه. سوڤیت چۆن هێشتوووه‌تی ئه‌وه هه‌موو کورده‌ له‌ ئۆزبه‌کستان و قرقیزستان یان ئه‌رمه‌نستان ده‌ریکه‌ن؟ له‌ نامه‌کاندا باسی ئه‌وه ده‌کرێ که‌ ده‌سه‌لاتدارانی سوڤیت نه‌ ته‌نیا هه‌یچیان بۆ بووژانه‌وه و پێشکه‌وتنی کورد له‌ بواری زمان و کولتور و...دا نه‌کردوووه، به‌ئێکۆ ئه‌وه‌یش که‌ هه‌یانبووه له‌ ده‌ستیان داوه و له‌ به‌ر نه‌بوونی ناسنامه و قه‌واره و پرژوبلاویان له‌ ناو گه‌لانی تردا توندوویان نه‌ته‌وه. خائێکی تر که‌ پێویسته‌ ئاماژه‌ی بکری، وه‌لامی کاربه‌ده‌ستانی سوڤیت به‌ کورده‌کانی سوڤیته‌که‌ ده‌بێ جارێ له‌ به‌ر شه‌ری ئێران و عێراق بوه‌ستن. له‌ نامه‌یه‌که‌دا هاتوووه ده‌سه‌لاتدارانی ئازهریایجان له‌ ئازهریایجان به‌ کورده‌کانیان وتوووه رۆسه‌کان خاک یا ولاته‌که‌ی ئێوه‌یان داگیرکردوه بپه‌رینه‌ لای ئه‌وان. له‌ راستیشدا هه‌روایه. کورده‌ ئاواره و بێ ده‌رتانه‌کانی سوڤیت به‌ هۆی شه‌ری نیوان ئازهریایجان و ئه‌رمه‌نستانه‌وه له‌ سه‌ر ناگورنا قه‌ره‌باغ و له‌ به‌ر هۆی ئابووری و سیاسی پاش تیکچوونی سوڤیت په‌نایان بۆ کۆماری رۆسیا برد. ده‌یانزانی ده‌سه‌لاتدارانی سوڤیت و رۆسیا هه‌یچیان بۆ ناکه‌ن و داوا ده‌کهن له‌ ناوچه‌کانی رۆسیادا شوێنیان بۆ دیاری بکری و چه‌شنه‌ ئۆتۆنۆمی یا بدریتی تا له‌وی به‌ ئارامی پیکه‌وه‌ بژین و کاربکه‌ن و قوتابخانه و... خۆیان هه‌بێ و له‌ فه‌وتان و تونده‌وه و سووکایه‌تی پیکردن و پاکردن له‌م شه‌روه‌ بۆ ئه‌و شار رزگاریان بێ، به‌لام ئهم داخوازه‌شیان جێبه‌جێ نه‌کرا. گرنگی نامه‌کان بۆ کاربه‌ده‌ستانی یه‌کێتی سوڤیت له‌وه‌دایه‌ که‌ ئاماژه‌ به‌ نامه و داخواز و ده‌سته‌کانی نوێنه‌رایه‌تی کورد له‌ سه‌رده‌می خروشه‌چووف و بریژنیف و هه‌تا گه‌رباچووف ده‌کهن. رژیمی سوڤیتی که‌ ئاماده‌ نابێ مافه‌ زه‌وتکراوه‌کانی گه‌لی کوردی سوڤیت بگه‌رێنێته‌وه و کورده‌کان هه‌ست ده‌کهن نامۆن به‌م ده‌سه‌لاته‌، پێشنیار ده‌کهن (ده‌پارێنه‌وه) له‌ ناوچه‌یه‌کی هه‌ر کۆمارێک بێ کۆیان که‌نه‌وه، له‌و

شوێنانەدا که چۆن و کەسیان تیدا نییه. له نامهی یه کهمی کۆمهله یه کبوندنا بۆ **گه رباحوؤفی** سه روکی دهوله تی سوؤفیت هاتوو: ئەمەش راستییه کی میژووییه و حاشای لی ناکرێ که **ستالین** و **بیریا** به دوورخستنه وهی کورده کانی هه ففاس تۆله ی خوین له کورد سهنده وه ته وه... به لام تۆله سهندنه وه له گه لێک به و چه شنه و له ناوه راستی سه دهی بیستهم و ژیر سیبهری سوؤسیالیزمدا نه ته نیا تاوان، به لکوو به جینۆسایدیش ده ژمێدری...» (هه ورامی، ۲۰۰۶: ۳۶۴-۳۵۴).

به شی ده ههم: ته رخانکراوه به باسکردن له «ئێزدییه کان»: له ئەساسدا ئەم به شه باسکردنی ورده له سه رجهم ناوچه ئێزدییه کانی رووسیا و کوردستانی عیراق و تورکیا و ژماره یان و باس له باروؤخی ناله باری سیاسی و کۆمه لایه تی و ئابووری و ته ندروستیان، چه ندین پێشنیار ئاراسته ی ئێزدییه کان ده کریت: وه ک نوینه ریکی کورد له په رله مان هه بی، ئاماده کردنی کادری کوردی، چاپکردنی کتیبی قوتابخانه له بواری زمان و ئەده بیاتی کوردی، دیاریکردنی لانی که م سه عاتیکی له مانگیکیدا بۆ به رنامه ی ته له فزیوئی کوردی، په خساندنێ گه یاندنی رۆژنامه بۆ گونده کان و.. (هه ورامی، ۲۰۰۶: ۱۵- ۴۰۱).

ئەم به شه وه رگێرانی کتیبی نه ته وه کانی دانیشتووی ئەرمینیا و دوو گوتاری جه مال سه داخیان سه روکی کۆمه لایه تییه کانی فۆندی نیونه ته وه یی ئێزدییه کان (هه ورامی، ۲۰۰۶: ۹- ۴۰۱) و سه ردار سه روکی به رنیه به رایه تی شوورای رووناکییرانی کوردی کۆماری ئەرمینیا (هه ورامی، ۲۰۰۶: ۱۵- ۴۰۹).

به شی یازده ههم: به نیوی «رووخانی ئیمپراتۆری سوؤفیت و قوولبوونه وهی تراژیدیای که مه نه ته وه و گه لانی ده ربه ده رکراو» باس له گه رانه وهی ئومید له سه رده می **گه رباحوؤفی** دا ده کریت و به لام به هۆی هه لوه شاننه وهی سوؤفیت و راگه یاندنی سه ربه خوپی کۆماره کانی پێشووه وه که له ۸ کۆماریاندا کورد هه بوون و ده رچوونیان له ژیر ده سه لاتی مۆسکۆ کیشه ی کوردی سوؤفیت و گه لانی تری به زۆر ده رکراوی وه ک کورد، تراژیدیایه کی خه مبارتری به خووه بیی ئیتر ناوه ندیکی نه ما ئەو گه لانه په نای بۆ به رن و کۆماره نوێکانیش سه رکرده کانیان هه ر ئەندامی سه رکرده یه تی

پارتی کۆمۆنیستی یه کێیتی سۆفیت و دهوله ته که ی بوون. ئەوان شۆفینی و ناسیۆنالیست و دینی و ڕه گه زه پهرست بوون (هه ورامی، ۲۰۰۶: ۱۷: ۴).

بهشی دوانزه هه م: ته رخا نکراره به باسکردن له «بیراریکی بۆ سه رو بهر له رووسیا سه بارهت به کورده ئیزدیه کان» نووسه ر باس له بیراری ئوکتوبری سالی ۲۰۰۲ سه ر ژمیری دانیشتووانی ئەم وڵاته ده کات که ئیزدی وه ک نه ته وه یه کی جیاواز ناوزه ده که ن (هه ورامی، ۲۰۰۶: ۳۱-۲۴: ۴) و به وردی باس له هۆکاره کان و ئاکامه کانی ئەم بیراره ده کات: نه یار و ناحه زانی کورد ئەم ڕۆ له رووسیا ده یانه وه ی به م چه شنه ژماره ی دانیشتووانی کورد دیاری نه کری و سبه ینیش له کۆماره کانی تری پێشووی سۆفیتدا که کوردیان تیدا ده ژی له سه ر ژمیرییه کانیاندا و ینه ی ئەرمه نستان و رووسیا دووپات بکه نه وه (هه ورامی، ۲۰۰۶: ۳۰: ۴).

بهشی سیزده هه م: به ناوی «تراژیدیای کورده کانی سۆفیت و بۆ ده نگیه کانی گشتی» باس له و هۆکارانه ده کات و له و بروادایه «نه بوونی قه واره ی سیاسی، نه بوونی نوینه ری چاودیر له یۆ ئین، ده رکردنیان له ماڵ و نیشتمان، لکاندن فامیلی گورجی و ئەرمه نی و ئازهری، سووکایه تی و لیدان و هه ره شه ی سه رکردنیان، نه بوونی ده وله تی کوردی بۆ به ر زکردنه وه ی ده نگی کورد، کوشتنی خه و نی گه رانه وه ی کورد بۆ نیشتمانیان»، (هه ورامی، ۲۰۰۶: ۵۷-۲۲: ۴) هۆکار و ده رنجامی تراژیدیای کورده کانی سۆفیت و بیده نگیه کانی گشتیه.

بهشی چوارده هه م: ته رخا نکراره به بابته «سیاسه تی رابردوو و ئیستای رووسیا به رامبه ر به کیشه ی کورد»

نووسه ر له و بروایه دایه سه ره رای ئەوه کورد به ر ده وام له خزمه تی رووسدا بووه و « په یوه ندی و دۆستایه تی کورد و رووس میژینه یه کی دیرۆکی هه یه و ڕۆلی کورد له په ره سه ندنی ئەو ئیمپراتۆریه گه وریه ی رووسیا دا شتیکی شاراهه نییه. » به لام به درێژایی هه فتا سالی ته مه نی رژیمی سۆفیت، زۆربه ی هیزه سیاسییه کانی کورد له خزمه تی سیاسه تی ده ره وه ی سۆفیتدا بوون، که زیانیکی قه ره بوونه کراوی به چاره نووسی کورد گه یاند». (هه ورامی، ۲۰۰۶: ۳-۶۲: ۴)

بهشی کۆتایی: به نێوی به لنگه کان، له م به شه نووسه ر نه خشه ی کوردستانی سوور و شوینی نیشته جیی بوونی کورد له رووسیا و چه نیدین به لنگه نامه به زمانی رووسی ده خاته به رده م خوینه ران (هه ورا می. ۲۰۰۶: ۸۷-۴۳۰).

دره نجام: ئەم کتێبه جیا له شیوازی خراپی چاپ و فونتی، شایانی سه رنجدان و خویندنه وه یه و ده کریت له ریگه ی ئەم کتێبه وه ره وتی سیاسه تی رووسیا و سوفییه ت و کۆماره کانی پیشووی سوفییه ت ده ره ق به کورد و پرسی کورد روون بکه ریته وه و هه لبه ت زۆرتر ده کریت وه ک سه رچاوه یه کی باوه ریپیکراو بو بابه تی کوردستانی پشت قه فقاس ته ماشای بکریت.

به گشتی ئەم کتێبه خاوه ن ئەم خاله ئیجابیه نه ی خواره وه یه:

خویندنه وه ی ره وتی سیاسه تی رووسیا و سوفییه ت ده ره ق به کورد و به تایبه ت کوردستانی پشت قه فقاس، خویندنه وه ی ره وتی سیاسه تی دوو کۆماری ئەرمه نستان و ئازهریایجان ده ره ق به کورد و پرسی کورد، خویندنه وه ی ره وتی توانه وه ی کورد له لایان رووسه کانه وه، ئاگابوون له ده سه لات و کیانیکی کوردی به ناوی کوردستانی سوور له قه فقاس، ئاگابوون له سیاسه تی تورکیا ده ره ق به کوردی کوردستانی سوور، زانیاری سه باره ت به شوین نیشته جیبوونی و ریژه ی کورد له قه فقاس، باسکردن و ئاماژه دان به ده سه لاتییکی کوردی به نێوی کوردستانی سوور بو یه که مجار.

که موکۆرییه کان:

(۱) نه بوونی شیواز و ره وشتیکی یه کده ستی میژوونووسی، بابه ته به ندی و به شبه ندی به په له و ناره وشمه ند.

(۲) هه له ی ریئووس و چه ند ده س بوون ریئووس.

(۳) لاوازیبوونی باسی میژووی کوردستانی سوور، ئەگه چی نووسه ر له پیشه کی ئاماژه یه به م خاله داوه که ئەم کتێبه به بۆنه ی نه بوونی به لنگه ی کوردستانی سووری پیش ده سه لاتی رووسیا پیویسته وه ک به رگی یه که می میژووی کوردستانی پشت قه فقاسه ته ماشای بکریت، به س به م

حاله‌وه‌ش که‌مترین ئاماژه‌ی مێژوومه‌ند به‌ کوردستانی سووری سه‌رده‌می رووسیا و سوڤییه‌ت کراوه‌.

٤) نه‌بوونی به‌شی سه‌رچاوه‌.

٥) نه‌بوونی شیوازی رڤه‌نسدانی یه‌کده‌ست.

٦) ئه‌وه‌له‌ویه‌تدان به‌ به‌لگه‌ له‌ باقی نووسینه‌وه‌ی مێژوو به‌ پێ به‌لگه‌.

ده‌مینیته‌وه‌ بلێن له‌ بواری مێژووی کوردانی پشت قه‌فقاس و ره‌وتی سیاسه‌تی رووس سه‌باره‌ت به‌ کورد ئه‌م کتێبه‌ی د. **هه‌ورامی** له‌ ریزی به‌رچاوترین کتێبه‌کانی بواری مێژووی کوردستانی پشت قه‌فقاسه‌. هه‌وێ نووسه‌ر بۆ به‌ ده‌ست هێنانی به‌لگه‌ و روونکردنه‌وه‌ی سیاسه‌تی رووسیا و سوڤییه‌ت ده‌ره‌ق به‌ کورد و هه‌ره‌وه‌ها په‌رده‌لادان له‌ ده‌سه‌لاتی نه‌ناسراو و که‌متر ناسراوی کوردستانی سوور بۆ یه‌که‌مجار، شایانی خویندنه‌وه‌ و سه‌رنجدان و پێزانینه‌.